

ПОЭТ ЧАБЫЛБАН

И.Д. Винокуров-Чабылбан
төрөөбүтэ 90 сылыгар

Күннүк Уурастыырап “Лоокууттуун кэпсэтии” диэн 1936 с. суруйбут көрдөөх хоһоонугар “халлаанга айманар хаастары халампаас тааһынан харахтыыр далааннаах сааһыт” диэн эдэр Чабылбан талаанын билинэрин бэлиэтээн эппитэ. Кырдык, ити кэмнэ Илья Дорофеевич — икки хоһоон хомуунньуктаах аабааччыларга билибит автор. Сүүрбэччэтиттэн эрэ тахса саастаах поэт Сахатын сиринэн, Россиянан да мунгурдаммакка, бүтүн киһи аймах олобун анаарар киэн түөһүүлээх хоһоону бэчээттэспитэ. Онно: “Күрэстээх сүүрбэ үйэ кылаан чыпчаалыттан аллара саннылыһан түһэр история күрэстээх аартыктарын көрөн унаарытан, аттаран санны турдум”, — диір (“Сүүрбэ үйэ кылаан чыпчаалыттан”). Айымньы киэн-куон, нүһэр тыллаах көнүл формаҕа кутуллубут. Историяҕа охсуһуу сандаллаах сайдыыны аҕалар, геройдары, генийдэри үөскэтэр диэн синтаксической анафораларынан добуһуоллууругар дирин өйдөбүлү биэрэрэ көстөр. Хоһуйуу бүтэр тihэх аккорда сэбиэскэй норуот кыайыытынан, революционнай энтузиазм өрө күүрбүт күннэринэн түмүктэнэр. Манна эдэр хорсун-хоодуот санаа, сарсынныга бигэ эрэл ыраастык тыктарыллыбыта саарбаҕа суох.

Илья Чабылбан поэтической айар талаана бэрт тэтимнээхтик сайдан, 1930 сыллар иккис анардарыттан литература биір төһүү үлэһитин быһыытынан киэнник билибитэ. Утуу-субуу биэс кинигэтэ бэчээттэммитэ. Элбэх хоһооннору, ырыалары, поэмалары, поэтической остуоруйалары суруйталаабыта. Саҥа олобу тутуу күүрээнин “үөрүүлээх үтүө күннэрин”, “эдэр саас эриэккэһин” өрө көтөбүллэн туойбута. Кини норуот үөрэбириитигэр педагог, инспектор, издательствоҕа, радиокомитеткка эппиэттиир редактор, Суруйааччылар сойуустарыгар тылбаасчыттар салайааччыларын быһыытынан элбэх дьоһуннаах үлэлэри толортообута. Илья Дорофеевич саха бастын суруйааччыларын Эллэйи, Абаһыныскайы, Күннүк Уурастыырабы, Амма Аччыгыйын, Тыаһыты, эдэркээн Арбитаны кытта добордуу сыһыаннааҕа. Бу манньк поэт, гражданин-патриот, уопастыбаннай үлэһит быһыытынан сиппит-хоппут кинини 1942 сыл алтынньы эргэтигэр, гитлеровской фашис-

тарган көмүскэнэр Аҕа дойду уоттаах сэриитэ буола турдагына, сымыйа хоп тылга олобуран сэбиэскэйи утары пропагандаҕа бургуйдаан хаайан кэбиһэллэр. Алта аңар ый түрмэҕэ сытан силиэстийэ сорун-мунгун көрсөр, мөлтөх доруобуйалаах киһи улахан-нык алларыйар. Тулуурдаах кытаанах характердаах киһи буолан, кырдыга дакаастанан хаайыыттан тахсар. Суруйааччы И. Федосеев-Доосо кэлин КГБ архыыбыгар Чабылҕан дыялатын кытта билсэн баран, “Илья Дорофеевич чаччы кытаанах ычалаах, халбаннаабат тулуурдаах киһи эбит диэн сөбөн, кинини киэн тутта санаабытым”, — диэн эпиптээх (“Саха сирэ”, 3/ҮИИ. 94 с.).

*Эн эйбэс сүрэх санаабынан
Сылдьаргын сымыйарҕаан,
Киһи итэҕэйбэт буолаҕына,
Добоччукаам, ыарахан!*

— диэн оччотооҕу сойуолааһынтан курутууйар санаатын биир хоһоонугар поэт биллэрэн ааспыта. Илья Дорофеевич төһө да сымыйаҕа хаайыллан доруобуйатыгар оҕустарбытын, тус олобор аһы-кутурҕан мунгун көрсүбүтүн иннигэр санаатын түһэрбэтэҕэ. Аҕа дойду сэриитин сылларыгар кини айар үлэтэ күүһүрэн, дирин патриотическай ис хоһоонноммута.

Аймах-билэ дьону, биир дойдулаахтары фронтта атаарар алгыс тыллаах айымньылар элбээбиттэрэ. Чабылҕан “Саха буйунҕа” хоһоонугар “эн оһол-быһылаан олоххор... чугдаардын сахалыы олонхо, билиннин сахалыы билгэ”, “түптэлээх алааһын салгына түөскөр халыйан киирдин”, “Өлүөнэ киэн ыраах сыдаана өлбөт сүрэххэр иннин...”, диэн кыргыһыыга сылдааччыга төрөөбүт дойдута, культурата, норуотун үйэлээх үтүө үгэстэрэ күүс-көмө буола туралларыгар дирин ийиилээх тыллары эппитэ. Поэт “Хайыһар” (1942 с.) диэн ырыатыгар оччотооҕу уордаах кэм тыһын бэрт күүскэ арыйбыта. Талааннаах музыкант А. Костин айбыт мелодиятынан маасса сэрии сылларыгар, ол да кэмнэ сир айы таптаан ыллыыр ырыата буолбута. Киэн билиилээх, үрдүк культуралаах, лапидарнай (аҕыйах тыһынан элбэҕи этэр) стили баһылаабыт автор аатырбыт айымньытын ис хоһооно, омос көрдөххө, бэрт судургу. Ол эрэри судургу буолан баран, тыйыс интонациялаах ырыаҕа буурҕалаах-силлиэлээх тымныы Си-

биир эбэ хотун тыһына бэриллэр. Хотугу булчут омуктар үөрүйэхтэрэ, дьэбирдэрэ национальнай ураты колориты биэрэр. Айымньы дьэнкэ тыла күүстээх поэтической уобарастааһыны үөскэтэрин сөбөҕүн. Синтаксическай хатылааһыннар, параллелизмнар, омоним рифмалар (“хайыһар” — “хайыһар”), лексическэй анафоралар (“Өстөөх”... “өстөөх”, “ситэ”... “ситэ”) хоһуйууну киэргэтэллэр, музыкальнай онгороллор. Бигэргэтэр, соруйар туохтуурдар этии иннигэр туруулар (“Ситиэ онно сыты буулдыа”, “Биллин фашист баһылыга”...) этэр тыл дуорайытын күүһүрдэллэр. Оттон “силлиэрдилэр иһиирэ”, “туруннулар сэриигэ” диэн дьүөрэлээһиннэр (итинник инверсиялары туттуу) этэр санааны ордук ыйааһынныылар, суолталаах онгороллор. Бу кыракий кээмэйдээх айымньыга “хайыһардар дайдылар”, “Сибиир улуу буолактара”, “Биһиги чабаан күүспүт”, “кыайы сырдык дьаралыга”... диэн поэтическэй этиилэр — табыллыбыт булумньулар. Маннык уус-уран ойуулуур ньыма күүһүнэн поэт Аҕа дойдуну көмүскүүр уоттаах сэриигэ сэбиэскэй норуот хайдахтаах күүскэ туруммута көстөр. Саамай өйдөнүмтүө, дьэнкэ, кырдыктаах тылларга саха норуота тугунан тыыммыта, кини дууһата арыллар.

Чабылҕан сахаттан бастакы Сэбиэскэй Сойуус Геройа Ф.К. Попов кэриэһигэр икки дьохуннаах айымньыны биэрбитэ (“Герой туһунан ырыа” “Сэрии суолунан”). Бу балладаларга норуот туйгун уолун тыһыннаах уобараһа субу баарды кырдыктаахтык ойууламыта. Маны таһынан кини:

*Хаан-уруу бырааттар,
Хаарыаннаах доҕоттор,
Эһигини кытары —
Биһиги сүрэхпит!*

— диэн фронт уонна тыһыл биир сомоҕотун көрдөрөр сырдык тыһыннаах ырыата сир айы тилэри дуораһыйбыта. Аҕа дойдуну көмүскүүр уоттаах сэрии ыар сылларыгар сэбиэскэй норуоттар бэйэ-бэйэлэрин кытта бодоруһуулаах, хардарыта өйөбүл-тирэх буолуулар күүһүрбүтүн “Эн сиргиттэн ыраах” диэн хоһоонугар поэт өстөөх оккупаассыйатыгар түбэспит дьэитин-уотун, төрөппүттэрин, хаануруу дьонун сүтэрэн ыраах Саха сиригэр кэлбит эдэркээн кыска истинник ийэр тылларыгар көрөбүт:

*Эн аймаммыт дууһабын уоскуттун
Чуумпу дойдум улуу үрэбэ,
Саха дьонум сайаҕас майгыта,
Эдэр киһим итии сүрэбэ!*

Сэрии бүтүүтэ Илья Дорофеевич Москваҕа айар биригээдени кытта баран национальной операны онорууга, либреттоны суруйууга үлэлэһэ сылдьан, “Москватааҕы хоһооннор” цикллэрин айбыта. Улуу куорат уһугуттан уһугар “тилэ хаампытын”, “манна өй-санаа диригин, таптал ырааһын булбутун” этэр, “алдьархайдаах сыллар кэлэн атын дьүһүннэммикин: тимир куйаххын кэтэн тигини турар эбиккин” диир. Киниэхэ Москва “сүүһүнэн омук сүбэтин сөллүбэт модун түмүгэ” буолар эбит. Кини Кыайы күннэрин улуу Москваҕа атаарбытын умнар кыаҕа суох.

Сэрии кыайынан бүтүүтүгэр поэзияҕа үөрүү, өрөгөй интонацията баһылаабыта. Норуот олоҕор дьоллоох кэм кэлбитин санатан, эмиэ күнү, сааһы-сайыны, тапталы, үлэ күүрээнин өрө көтөҕүллэн туойуу буолар. Ити кэмнэ Чабылҕан “Дьокуускай куорат”, “Тачка, тимир күрдэх тутан”, “Оробуочай городок”, “Намга”, “Уолан хайҕаммыт остуруйата”, “Улуу Өктөөп уолаттара”, о.д.а. элбэх үтүөкэннээх айымньылары биэрбитэ.

Оттон поэт оҕолорго аналлаах ырыалара, хоһоонноро кырачааннары туһалаах дьарыкка, кэрэбэ, үтүөбэ салгымтыата, соннооһуна суох сатабыллаахтык угуулар ис хоһоонноохтор. Маны таһынан кини нуучча классиктарын, атын норуоттар поэттарын айымньыларын үгүстүк сахалы үрдүк маастарыстыба лаахтык тылбаастаабыт үтүөлээх. В. Маяковскай “Мунһабынан иирбитэр” диэн үлэ бүрүкүрээттии стилин быһа кымһылаабыт хоһоонун сахалы сангарпытын ыһаҕын:

Көрбүтүм:

Дьонум быһаҕастара эрэ бааллар.

Оо, дьаабаллар, оо, сиэхситтэр!

Быһаҕастара ханна бардылар?

Өлөрбүттэр!

Дьону кэрдибиттэр! — диэн

Хаһытаан хабырыта ыстанным.

Ынырык хартыынаттан

Ыдьырыччы иирэн хааллым.

Ол сылдьан сэкэрэтээр

Унаарытан эппититтэн өй ыллым:

“Кинилэр иккилии мунһааха

сараас бааллар.

Кунгэ сүүрбэ мунһаабы

Тилийэ сүүрүөхтээххин,

Баҕарбатаргын да

Быһытталанаргар тийиэбин—

Синньигэс биһлэриттэн үөһээлэрэ

Сити олоролор,

Аллараа анардара

Антах мунһахтыылар.

Чабылҕан саха поэзиятын лексикатын биллэрдик байыппыта. Тыл муоратыттан үгүстүк туттуллубат тыллары булан сонундук сангалы кылбачытар дьобурдаах. Холобур, “күлкэдийбэт модун күүс” — мөлтүүрү-ахсыыры билбэт модун күүс диэн өйдөбүллээх; “көрбүтүн... күн уотун бүөлүүр кыргыһы мэйин” — былыргы кыргыз үйэтин сағанаабыны бэргэнник этэр (мэй-тэй буолуу, эй-мэйдээх тулуйбат иэдээнэ диэнтэн таһаардаҕа); “бэҕэһэни үөрэнээччилэр бүгүн үөрэтэр чиэстэннибит — оннук, олох чехардата” — көтүһэн оонньооһуну ааттыыр кирири тыла дьону үлэбэ үрдэ суох уларытан буккуйуу диэн көһөрүллүбүт суолтатын атын, үчүгэй өйдөбүлгэ иэбэн этэрэ ылыннарыылаах “Күн-дьыл далайыгар умсуу”, “барыны ынгарар бириэмэ”, үөрэх, оҕо саас ааһан “олох киэнэр састылар”... курдук сонун поэтической уобарастааһыннары ааһан сиппэккин. Киниэхэ соппон тылы, күдээринэ күүрээни булар уустук. Биир наадалаах тылы буларга, Маяковскай этэрини, тыһыынчанан тыл рудатын сыымайдаан эрдэбэ. Поэт олобун, айымньытын кичэйэн үөрэтэр сорок турар.

Илья Дорофеевич Винокуров-Чабылҕан, күн сириттэн барыан биир хонук иннинэ, суруйааччы доһоругар: “Өлөн эрэбин, туһалаатым дуо норуоппар...” — диэн эппит. Бүгүн поэт бар дьоно кини хоһоонун кэрэ-бэлиэ тылларын хатылыыр: “Ким айылҕа үрдүк аналын, норуот иннигэр биэрбит, — ол өлбүтүн да иһин өлбүт аатыгар киирбэт!”

Николай КОПЫРИН,
филологической наука кандидата.